

12. Кігель В. Р. Математичні методи прийняття рішень у ефективному підприємстві: [монографія] / Кігель В. Р. – К.: ІЕУГП, 1999. – 269 с.
13. Кігель В. Р. Методи і моделі прийняття підтримки прийняття рішень у ринковій економіці: [монографія] / Кігель В. Р. – К.: ЦУЛ, – 2003. – 193 с.
14. Володікіна М. В. Стратегічний менеджмент: навч. посібник / Володікіна М. В. – К.: Знання, 2004. – 149 с.
15. Логунов В. В. Управление процессами адаптации предприятия машиностроения к изменениям в рыночной среде: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Логунов Владимир Вячеславович. – Орел, 2002. – 205 с.
16. Стратегическое управление промышленными предприятиями и корпорациями: методология и инструментальные средства / [Буравлев А. И., Горчица Г. И., Саламатов В. Ю., Степановская И. А.]. – М.: Издательство физико-математической литературы, 2008. – 176 с.

УДК 338.246

І. В. Барановська

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

У статті здійснено критичний аналіз передумов формування стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України в контексті державного регулювання його розвитку та обґрунтовано необхідність удосконалення державної політики в цій сфері на основі відповідних змін у забезпеченні державного управління функціонуванням комплексу.

Ключові слова: оборонно-промисловий комплекс, державне регулювання, стратегія розвитку, реформування оборонно-промислового комплексу

В статье осуществлен критический анализ предпосылок формирования стратегии развития оборонно-промышленного комплекса Украины в контексте государственного регулирования его развития и обосновано необходимость совершенствования государственной политики в этой сфере на основе соответствующих изменений в обеспечении государственного управления функционированием комплекса.

Ключевые слова: оборонно-промышленный комплекс, государственное регулирование, стратегия развития, реформирование оборонно-промышленного комплекса.

In the article the critical analysis of pre-conditions of formation of development strategy defensive-industrial complex of Ukraine in the context of government control of his development is carried out and necessity of perfection public policy for this sphere on the basis of the proper changes in providing of state administration of functioning complex is grounded.

© *І. В. Барановська, 2009*

Keywords: defensive-industrial complex, government control, development strategy, reformation of defensive-industrial complex.

Одним з головних завдань формування державної політики щодо діяльності оборонно-промислового комплексу (ОПК) як складової економіки самостійної держави мало стати створення на його базі максимально завершеного, цілісного формування, здатного продуктивно функціонувати в ринкових умовах, забезпечуючи потреби вітчизняних збройних сил, та ефективно реалізовувати наявний експортний потенціал. У зв'язку з цим протягом тривалого часу увага багатьох вітчизняних дослідників концентрується на визначенні шляхів його реформування та розвитку. Серед них: фахівці Національного інституту стратегічних досліджень, Національного інституту міжнародної безпеки, Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції, експерти неурядових аналітичних центрів та ін. Їх підходи до дослідження аспектів цієї проблематики еволюціонували відповідно до змін зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного векторів України, з урахуванням зарубіжного досвіду та використання власних теоретичних напрацювань.

Основна мета дослідження, окремі результати якого викладено в цій статті, – сформувати теоретико-методологічну базу стратегії розвитку ОПК, що базуються на аналізі теоретичних здобутків вітчизняної науки та практичних прикладів їх впровадження.

На початковому етапі існування ОПК України як галузі економіки самостійної держави серед фахівців панувало переконання в необхідності його конверсії. Це обумовлювало доцільність утримання ОПК у масштабах, що залишилися в спадок від СРСР. Крім того, подолання кризових явищ в економіці країни в умовах державотворення та переходу до ринкових відносин потребувало використання всіх наявних резервів. Конверсія як складна динамічна система, що функціонує в межах оборонної економіки, елементами якої є матеріальні, фінансові та соціальні ресурси, що вивільнюються з виробництва та використовуються для потреб країни [8, с. 34], повинна була посилити інтеграційні процеси ОПК з іншими її секторами. Це пов'язано з тим, що оборонне виробництво за своїми якісними параметрами перевищувало цивільне й могло б забезпечити виробництво наукоємної продукції цивільного призначення та сприяти прискоренню науково-технологічного розвитку держави. Однак відсутність стратегії конверсії, а, відповідно, й науково обґрунтованого організаційно-економічного механізму реалізації її заходів, оцінки їх наслідків та орієнтація на державне фінансування в умовах обмеженості бюджетних коштів призвели до катастрофічних результатів.

Наступний етап у розвитку підходів до реформування ОПК пройшов під гаслом боротьби з наслідками, як її стали називати, хаотичної, безсистемної, обвальної конверсії та пошуку шляхів адаптації до функціонування в перехідний період і за умов ринкової економіки в перспективі. Погляди фахівців маневрували та модифікувалися за такими напрямками: роздержавлення і приватизація власності оборонних підприємств та організацій, формування оптимальної її структури [3, с. 129; 14, с. 575], створення з конкурентоспроможних підприємств комплексу інтегрованих об'єднань шляхом концентрації їх виробничих та фінансових ресурсів [4, с. 100; 14, с. 574]; активізація зовнішньоекономічної діяльності внаслідок розширення експортних поставок з

метою отримання додаткових ресурсів для подальшого розвитку [12]; розбудова міжнародного військово-технічного співробітництва (ВТС) [13]. Основним спільним недоліком цих підходів стала відсутність системності в пошуках вирішення проблем розвитку ОПК і недостатня увага до необхідності перш за все реформувати систему управління.

З утворенням 2003 року Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України низка вітчизняних фахівців об'єдналися в дослідження і розробках, які охопили такі питання:

- визначення ролі і місця ОПК України в нових умовах;
- аналіз стану й можливостей розвитку ОПК і визначення напрямів удосконалення його функціонування, організації та надання державної підтримки з метою задоволення потреб збройних сил у сучасних видах ОВТ;
- вивчення актуальних проблем формування та реалізації військово-технічної політики в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції;
- обґрунтування структурно-функціональної системи державного управління, принципів, методів, механізмів, процесів формування й реалізації оборонної політики України та її складових тощо.

Однак у дослідженнях центру не знайшло відображення питання розвитку оборонного виробництва. Відповідно, фахівці з досліджуваної проблематики [6, с. 159] визнавали процеси основних трансформацій в ОПК як реалізацію локального підходу до вдосконалення окремих напрямів його діяльності, який за умов недостатнього бюджетного фінансування оборонних витрат вважався ефективним щодо створення сприятливих умов для розвитку високотехнологічного та конкурентоспроможного виробництва у провідних підгалузях. Насамперед це:

- інвентаризація та передача незадіяних виробничих потужностей оборонних підприємств у приватну власність;
- підвищення рівня обґрунтованості обсягів державного замовлення та своєчасні розрахунки за їх виконання;
- зменшення кількості казенних підприємств, списання заборгованості, впровадження нових механізмів кредитування державними і комерційними банками та формування пільгових страхових резервів з метою підвищення привабливості оборонних підприємств для фінансування;
- підтримка високотехнологічних підприємств за рахунок списання боргів, створення диференційованих пільгових умов та державної фінансової допомоги;
- поглиблення ВТС із РФ та країнами ЄС і НАТО;
- вдосконалення законодавчого забезпечення на основі прийняття нормативно-правових актів про військово-технічну діяльність, оборонний бюджет, казенні підприємства, відродження високотехнологічних підприємств та інше.

У публікаціях останніх років спостерігається тенденція до еволюційних змін поглядів науковців на проблеми розвитку ОПК та межі його державного регулювання. Акценти змістилися з доцільності локальних тактичних заходів на необхідність ліквідації причин, що призвели до виникнення цих проблем, шляхом вибору ефективної моделі впливу держави на оборонно-промисловий сектор (через політичні, регуляторні важелі чи методом прямого втручання) та впровадження (стимулювання) дієвого стратегічного менеджмент [10]. Цей процес, який фахівці

пропонували здійснювати паралельно з відповідними заходами вдосконалення функцій і структури органів державної влади, нормативно-правової бази їх діяльності тощо, мав базуватися, зокрема, на наступних головних принципах:

- програмно-цільовий характер управління – формування на основі державної програми реформування та розвитку ОПК як складової національної стратегії соціально-економічного розвитку оборонно-промислової політики держави, що повинна чітко узгоджуватися з програмами реформування збройних сил і розвитку озброєнь;

- обов'язковість та зрозумілість державних планів – прийняття Верховною Радою України одночасно з державним бюджетом державної програми реформування і розвитку ОПК (щороку – річного плану реалізації її заходів) з метою забезпечення прозорості та захищеності бюджетних видатків;

- обмеженість державного втручання – директивність програми лише для державних органів як виконавців стратегічних і поточних завдань, підприємств ОПК незалежно від форми власності, отримання програмних завдань на конкурсній основі та у вигляді контрактів на їх виконання;

- зосередження зусиль на пріоритетних напрямках – за умов ресурсних обмежень реалістичність програми повинна ґрунтуватися на виборі пріоритетів розвитку ОПК, викладення їх у вигляді обмеженої (достатньої) кількості досяжних цілей і концентрації на їх реалізації зусиль виконавців з відповідним забезпеченням їх ресурсами.

Вітчизняні дослідники пропонували найефективнішою вважати структуру ОПК з орієнтацією на побудову не окремих базових озброєнь (літаків, кораблів, танків тощо), а систем забезпечення певних складових процесу бойового застосування сил і засобів: підтримки бою, їх переміщення до театрів дій, високоточного ураження противника, захисту території та об'єктів, інтеграції сил і засобів у бойовому просторі.

Базуючись на викладеному вище, реформування ОПК України було рекомендовано обмежити та орієнтувати на:

- створення вертикально й горизонтально інтегрованих територіальних науково-технічних та поліфункціональних структур за визначеними напрямками;

- оптимізацію структури ОПК та окремих його підприємств (у тому числі щодо відносин власності), проведення конверсії та диверсифікації наукових організацій, технологій і надлишкових промислових потужностей відповідно до динаміки потреб національної оборони та попиту на зовнішніх ринках;

- здійснення поступового переходу до систем стандартизації, сертифікації та якості виробництва продукції, прийнятих у провідних промислово розвинених країнах світу;

- приведення нормативно-правової бази держави до рівня, який забезпечуватиме розвиток як окремих підприємств, так і ОПК загалом;

- створення системи підготовки управлінського персоналу для роботи в ринкових умовах;

- визначення переліку державного майна в ОПК, форму власності якого доцільно змінити.

Прийнята 2002 року Концепція структурної перебудови оборонно-

промислового комплексу України, до якої ввійшли зазначені положення, так і не знайшла свого втілення відносно напрямів його функціонування в Державній програмі реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2010 року [2], яка зорієнтована на експортний варіант розвитку та забезпечення лише фінансових надходжень, не враховуючи важливість реалізації інтересів держави на міжнародній арені.

Досить декларативною щодо розвитку ОПК виявилась і Концепція державної промислової політики, згідно з якою незалежно від типу організаційної структури підприємствам з виготовлення ОВТ має надаватися державна підтримка (рис.).

За масштабами дії вона виокремлюється як: загальна – залучення всіх наявних важелів для розвитку напряму загалом, селективна – вибіркова підтримка груп підприємств або продукції та крапкова – спрямовується на окремі підприємства чи види продукції, і здійснюється поетапно.

Таку ситуацію логічно пояснити відсутністю достатньої уваги дослідників проблем державного управління розвитком ОПК. Характеризуючи комплекс як важливий елемент стратегії національної безпеки та рушійну силу розвитку технологічного процесу цивільної індустрії [5, с. 127], низка фахівців одночасно серед принципів його діяльності на перше місце становлять її економічну доцільність. Крім того, в науковій літературі існує переконання щодо тотальної приватизації підприємств ОПК [7], а також думка про необхідність державного втручання, що спирається на аналіз низької спроможності до виживання окремих підприємств комплексу. Однак остання зазнає критики через негативний світовий досвід надмірного впливу держави на ринкові правила гри, особливо на фоні глобалізаційних тенденцій.

Однією з причин низької ефективності державного управління є поширена методична помилка в українській практиці розробки стратегічних документів [11]. А саме: на концептуальному рівні, замість визначення функціональних пріоритетів, які означають важливість цілей та напрямів їх реалізації для економіки та обороноздатності держави, йдеться про обсяги бюджетних асигнувань, які, в свою чергу, мають визначатися на основі технологічних пріоритетів уже на етапі розробки програм за конкретними завданнями, обсягами робіт, їх технологічною складністю і тривалістю.

Державна промислова політика, мета якої полягає у створенні належних умов для розвитку промисловості на ринкових засадах з одночасним посиленням державного регулювання там, де ринкові механізми діють неефективно [1], лише в загальному вигляді, по-перше, визначає напрями, які логічно пов'язати з розвитком ОПК; по-друге, зумовлює необхідність застосування кількох стратегій в окремих галузях промисловості, загальним для кожної з яких є досягнення нового технологічного рівня. З них стосовно розвитку ОПК можна виділити стратегію переслідування (копіювання), лідерних технологій та проривну.

Незважаючи на те, що на законодавчому рівні розроблено засади регулювання діяльності суб'єктів господарської діяльності, включаючи створення та виробництво оборонної продукції, встановлено обмеження щодо її виготовлення, експорту та приватизації майна оборонних підприємств, затверджено основи оборонного планування та механізми формування оборонного замовлення [9], не існує системи довгострокового та середньострокового бюджетного планування розвитку ОПК, не

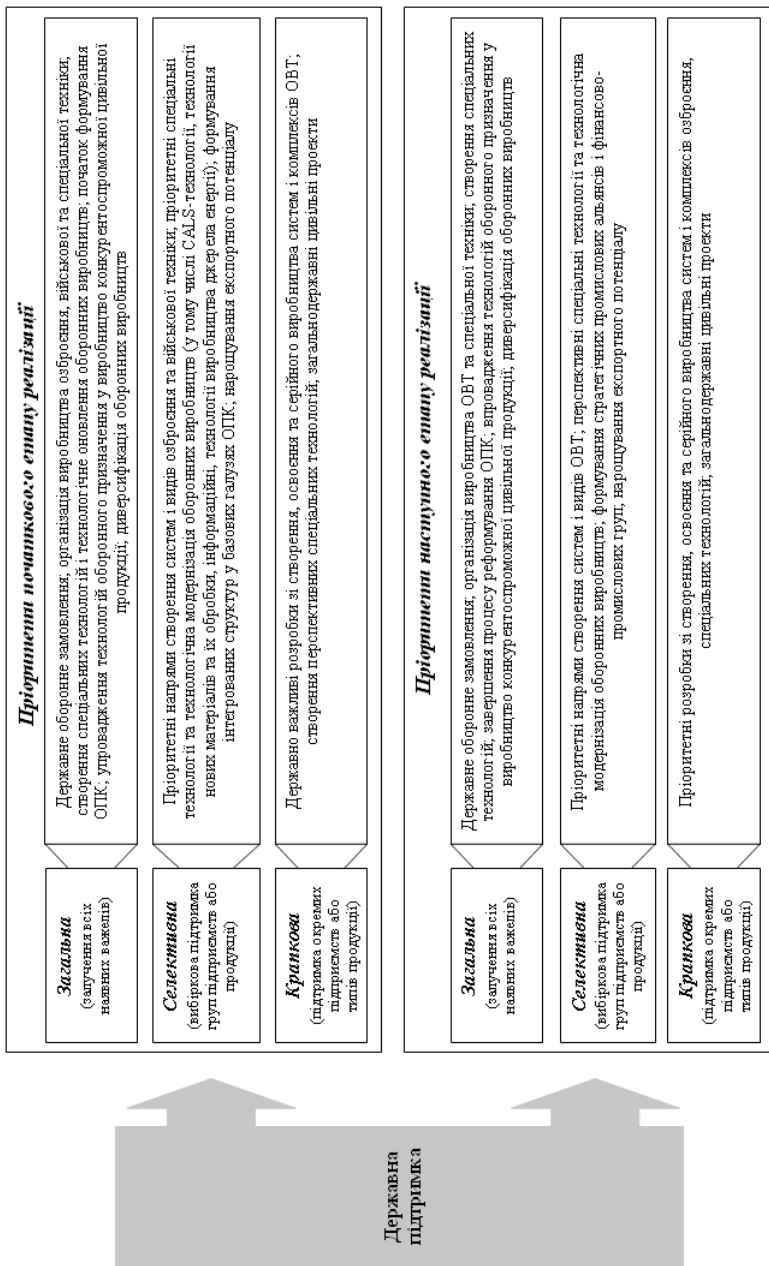

Рис. 1. Особливості державної підтримки реалізації пріоритетів щодо підприємств в галузі оборони

розроблено механізми економічного стимулювання оборонних підприємств та ін. Крім того, структура і завдання діяльності створеної вертикалі системи експортного контролю постійно переглядаються, а розподіл управлінських повноважень у сфері діяльності ОПК, у тому числі ВТС, здійснено між декількома центральними органами виконавчої влади.

Отже, результати досліджень вітчизняних дослідників не були реалізовані, а про розробку стратегії розвитку ОПК, яка мала визначити його напрями в цілому, орієнтувати їх на чітко визначені пріоритети, окреслити шляхи реформування оборонних підприємств та механізми його забезпечення, навіть не згадувалося.

У 2006–2007 роках представники органів влади звернулися до необхідності розробки стратегії розвитку і реформування ОПК. У квітні 2008 р. вперше незалежна Україна прийняла Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу, метою якої визначено розв'язання організаційно-правових, фінансово-економічних та інших проблем його функціонування. Однак її розробники не врахували результати досліджень науковців та провідних експертів з оборонно-промислової проблематики. Затверджена стратегія перш за все орієнтується на торгівлю ОВТ, надання послуг з модернізації ОВТ радянського виробництва та поряд з цим на формування інтегрованих науково-виробничих об'єднань, що вже піддається сумніву як створення штучних управлінських надбудов над адміністративно об'єднаними підприємствами. Перелік завдань власне стратегії, як і етапи її реалізації, визначаються дуже узагальнено. Особливо вражають консервативність щодо форм впливу і взаємодії в системі ОПК і ВТС, ігнорування вітчизняного та зарубіжного досвіду і масштабність очікуваних при цьому результатів.

Таким чином, існуюча система державного регулювання у сфері діяльності ОПК до цього часу, незважаючи на прийняття низки документів та створення Агентства з питань оборонно-промислового комплексу при Міністерстві промислової політики України, вимагає перегляду в напрямі адаптації до нових технологічних та організаційно-економічних реалій світового розвитку оборонного виробництва, вдосконалення управління шляхом концентрації його функцій у постійно діючій координаційній структурі національного рівня і, відповідно, розробки та запровадження дієвих механізмів державного регулювання для оперативного вирішення проблем функціонування та об'єктивних прогнозів подальшого розвитку ОПК.

Література

1. Указ Президента України “Про Концепцію державної промислової політики” № 102/2003 від 2.02.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 7. – С. 27–34.
2. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2010 року” № 423 від 31.03.2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 14. – С. 287–300.
3. Бегма В. М. Уроки конверсії та приватизації оборонної промисловості Російської Федерації / В. М. Бегма, В. К. Борохвостов // Стратегічна панорама. – 1998. – № 3–4. – С. 121–130.
4. Белов О. Ф. Основні оборонні компоненти економічного простору держави / Олександр Федорович Белов // Стратегічна панорама. – 1999. – № 4. – С. 98–100.

5. Боднарчук Р. В. Методологія обґрунтування вибору та реалізації шляхів і засобів реструктуризації та розвитку підприємств оборонно-промислового комплексу України / Роман Васильович Боднарчук // Стратегічна панорама. – 1999. – № 3. – С. 121–128.

6. Єфетова К. Ф. Системний підхід до аналізу стану і шляхів розвитку експортного потенціалу оборонної продукції і послуг в Україні / К. Ф. Єфетова, М. З. Пономаренко, І. В. Барановська // Продуктивні сили і регіональна економіка : [зб. наук. праць / відп. ред. С. І. Дорогунцов]. Ч. 1. – К. : РВПС України НАН України, 2002. – С. 107–118.

7. Національна безпека України, 1994–1996 рр.: наукова доповідь Національного інституту стратегічних досліджень / [Белов О. Ф., Бінько І. Ф., Пирожков С. І. та ін.]. – К. : НІСД, 1997. – 198 с.

8. Саломатина Л. Н. Конверсія воєнного виробництва: організаційно-економічні аспекти / Лилия Николаевна Саломатина. – Донецьк : Ін-т економіки промисловості НАН України, 1997. – 248 с.

9. Скурський П. П. Проблеми ринкової трансформації оборонно-промислового комплексу України / П. П. Скурський, А. І. Шевцов, Р. В. Боднарчук // Стратегічна панорама. – 2004. – № 2. – С. 104–110.

10. Сунгуровський М. Оборонно-промисловий комплекс України: проблемні питання розвитку / Микола Сунгуровський // Національна безпека і оборона. – 2004. – № 8. – С. 37–43.

11. Сунгуровський М. Реструктуризація ОПК України: бізнес і план / Микола Сунгуровський // Дзеркало тижня. – 2002. – № 19. – С. 5.

12. Україна і світовий ринок озброєнь / [Чумак В. М., Бегма В. М., Кукін А. Ф., Заборський В. Л.]. – К. : НІСД, 1997. – 118 с.

13. Шевцов А. І. Міжнародна інтеграція оборонно-промислового комплексу України: стан і проблеми розвитку / А. І. Шевцов, Р. В. Боднарчук // Стратегічна панорама. – 2000. – № 3–4. – С. 119–127.

14. Шевцов А. І. Оборонно-промисловий комплекс за умов трансформації / А. І. Шевцов, Р. В. Боднарчук // Стратегії розвитку України: теорія і практика / [за ред. О. С. Власюка]. – К. : НІСД, 2002. – С. 571–579.

УДК 330.341.1 : 66

Н. В. Тарасова, Л. В. Богачова

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ВПЛИВ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА РОЗВИТОК ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

У статті розглядаються основні напрями підвищення інноваційної конкурентоспроможності хімічної промисловості на національному та міжнародному ринках та головні економічні механізми практичної реалізації цієї мети.

© *Н. В. Тарасова, Л. В. Богачова, 2009*